

Мокрицька І. Я.

ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ НЕПОВНОЛІТНІХ ПОТЕРПІЛИХ З А НОРМАМИ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

Стаття присвячена дослідженню питання правового визначення поняття потерпілого та правового статусу неповнолітнього потерпілого. Також: розглядається правовий механізм захисту прав неповнолітніх потерпілих, закріплений у міжнародно-правових актах.

У найголовніших міжнародно-правових актах про захист жертв злочинності прописані стандарти та правила в цій сфері, які підлягають інтеграції у вітчизняне кримінально-процесуальне законодавство та слідчу практику.

Відповідно до статті 9 Конституції України норми міжнародного права є складовою частиною національного права України. [1, с 5]

Єдине закріплення поняття потерпілого на нормативному рівні надається в Декларації основних принципів правосуддя для держав стосовно злочинів і зловживання владою, що прийнята ООН 29 листопада 1985 року. І хоча дана Декларація не ратифікована Україною, для національного законодавства вона носить рекомендаційний характер.

В Декларації під терміном «жертви» розуміються особи, зокрема неповнолітні, яким індивідуально чи колективно була спричинена шкода, зокрема тілесні ушкодження чи моральні збитки, емоційні страждання, матеріальні збитки або суттєве приниження їх основних прав у результаті дії або бездіяльності, порушника національного кримінального законодавства держав-членів ООН [2, п. 1]. У відповідності з названою Декларацією неповнолітній може вважатися жертвою злочину незалежно від того, чи був встановлений, заарештований, переданий суду чи засуджений правопорушник, а також незалежно від родинних правовідносин між правопорушником і неповнолітнім потерпілим. Термін «жертва» у відповідних випадках включає близьких родичів або опікунів неповнолітнього, а також осіб, котрим була заподіяна шкода при спробі допомогти підлітку, який перебував у скрутному становищі. [2, п. 2]

Відповідно до першого розділу Декларації («Доступ до правосуддя и справедливе ставлення»):

До неповнолітніх потерпілих варто ставитися з жалем і поважати їхню гідність. Вони мають право на доступ до механізмів правосуддя і як-

найшвидшу компенсацію за нанесений їм збиток відповідно до чинного національного законодавства.

У тих випадках, коли це необхідно, варто створити і зміцнити судові й адміністративні механізми, для того щоб забезпечити неповнолітнім потерпілим можливість одержувати компенсацію за допомогою офіційних чи неофіційних процедур, що носили б оперативний характер, були б справедливими і доступними. Неповнолітніх цивільних позивачів необхідно інформувати про їхні права, так само, як і дорослих.

Варто сприяти тому, щоб судові й адміністративні процедури більшою мірою відповідали б потребам неповнолітніх потерпілих шляхом:

а) надання жертвам інформації про їхню роль і про обсяг прав, терміни проведення і хід судового розгляду і про результати розгляду їхніх справ, особливо у випадках тяжких злочинів, а також у випадках, коли ними запитана така інформація;

б) забезпечення можливості викладу і розгляду думок і побажань неповнолітніх потерпілих на відповідних етапах судового розгляду, а також на стадії досудового розслідування, в тих випадках, коли зачіпаються їхні особисті інтереси;

с) надання неповнолітнім потерпілим належної допомоги протягом усього розгляду справи;

д) вживання заходів для зведення до мінімуму незручностей для неповнолітніх потерпілих, охорони їхнього особистого життя в тих випадках, коли це необхідно, і забезпечення їхньої безпеки, а також безпеки їхніх родин і свідків з їх боку і їхніх захисників від залякування і помсти;

е) запобігання невинуватеним затримок при розгляді справ і виконанні постанов чи рішень про надання компенсації неповнолітнім потерпілим.

Згідно пункту 7 Декларації, у тих випадках, коли це необхідно, варто використовувати неофіційні механізми врегулювання спорів, включаючи посередництво, для того, щоб сприяти

примиренню і наданню відшкодування неповнолітнім потерпілим [2].

У вищезгаданій Декларації державам-учасникам ООН було запропоновано час від часу переглядати існуючі закони і практику їх застосування, і в разі необхідності приймати і вводити в дію нові положення законодавства, розвивати права і засоби захисту потерпілих, зокрема неповнолітніх.

Для втілення в життя стандартів міжнародного права щодо захисту неповнолітніх потерпілих державам рекомендовано:

- прийняти і запровадити положення даної Декларації у їх національних системах правосуддя; прийняти законодавство, яке б спрощувало доступ жертв до механізму правосуддя з ціллю отримання компенсації і реституції;
- розглянути методи надання допомоги, зокрема відповідну компенсацію за спричинені збитки і шкоду;
- розробити методи і заходи захисту потерпілих від залякування протягом розслідування будь-якої кримінальної справи, зокрема ефективні методи правового захисту в разі скоєння відповідних дій;
- вдосконалювати відповідну підготовку всіх осіб, які займаються наданням допомоги жертвам;
- забезпечити інформування потерпілих про їхні права та можливості стосовно компенсації зі сторони правопорушника, а також про рух відповідного кримінального розслідування та про будь-які можливості, пов'язані з ним;
- у тих випадках, коли існують неофіційні механізми для врегулювання конфліктів або були створені нові механізми, забезпечити, щоб побажання і почуття жертв повністю бралися до уваги і щоб результат врегулювання конфлікту був би сприятливий для потерпілого принаймні тією же мірою, що й використання офіційної системи.

Міжнародний пакт про громадянські та політичні права зобов'язує кожну країну-учасницю Пакта забезпечити неповнолітньому потерпілому ефективний правовий захист [3, п. 3 ст. 2].

У Конвенції про права дитини, що прийнята ООН 20 листопада 1989 року, зазначається, що для цілей цієї Конвенції дитиною є кожна людська істота до досягнення 18-річного віку, якщо за законом, застосовуваним до даної особи, вона не досягає повноліття раніше [4, ст. 1].

В даному міжнародно-правовому акті підкреслюється, що в усіх діях щодо дітей, незалежно від того, здійснюються вони державними чи приватними установами, що займаються

питаннями соціального забезпечення, судами, адміністративними чи законодавчими органами, першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини [4, ст. 3].

Держави-учасниці Конвенції зобов'язані вжити всіх необхідних законодавчих, адміністративних та інших заходів для здійснення прав, визнаних у цій Конвенції [ст. 4]. Забезпечують дитині, здатній сформулювати власні погляди, право вільно висловлювати ці погляди з усіх питань, що стосуються дитини, причому поглядам дитини приділяється належна увага згідно з її віком і зрілістю. З цією метою дитині, зокрема, надається можливість бути заслуханою в ході будь-якого судового розгляду, що стосується дитини, безпосередньо або через представника чи відповідний орган у порядку, передбаченому процесуальними нормами національного законодавства [4, ст. 12].

Держави-учасниці повинні вжити всіх необхідних законодавчих та інших заходів з метою захисту дитини від усіх форм фізичного та психологічного насильства, образи чи зловживань, відсутності піклування чи недбалого і брутального поводження та експлуатації, включаючи сексуальні зловживання [4, ст. 19].

В чинному законодавстві більшості країн з розвиненою правовою системою встановленні наступні права неповнолітніх потерпілих:

- право на гідне ставлення;
- право на інформацію;
- право на відшкодування шкоди;
- право бути вислуханим в органах кримінальної юстиції.

В нормах зарубіжного права склалися різноманітні процесуальні статуси неповнолітніх потерпілих.

Так, у країнах Східної та Північної Європи (Фінляндія, Норвегія, Швейцарія) неповнолітній потерпілий та його представник мають право брати участь у кримінальному переслідуванні винного і заявляти цивільні позови у кримінальному процесі.

У державах Центральної і Західної Європи вказані особи розглядаються як цивільні позивачі в кримінальному процесі і вправі заявляти відповідні вимоги.

Рекомендації Європейського Комітету ООН з проблем боротьби зі злочинністю і Декларація ООН від 29 листопада 1985 року орієнтували кримінальну юстицію держав-членів ООН на більш широке застосування реституції, розвиток посередництва та примирення сторін як на пріоритетні заходи впливу на правопорушників. Такий підхід дозволяє збалансувати інтереси

неповнолітніх, потерпілих від злочину, та обвинувачених.

У преамбулі XI Конгресу Міжнародної асоціації кримінального права було наголошено, що відшкодування шкоди потерпілому, в тому числі неповнолітньому, є шляхом встановлення юридичної та суспільної рівноваги в рамках сучасної правової політики, ефективною компенсацією, що базується на сучасних вимогах солідарності, є задачею суспільства, зокрема, коли правопорушник невідомий чи щодо нього не порушена кримінальна справа, або його засуджено, але він не платоспроможний [5, с 11-12].

Право на особисту безпеку - одне з найважливіших у системі передбачених зарубіжним законодавством прав неповнолітніх потерпілих.

Останніми роками в багатьох країнах зростає кількість випадків відмови неповнолітнього потерпілого від співпраці з кримінальною юстицією. Найголовнішою причиною цього є страх неповнолітніх перед розправою та помстою з боку злочинців, їх родичів чи оточення. З загостренням кримінальної ситуації, поширенням організованої злочинності залякування неповнолітніх потерпілих набуває все більш чудернацьких форм, що значно ускладнює завдання органів юстиції щодо розкриття таких злочинів і покарання винних.

В більшості країн право неповнолітніх потерпілих на безпеку закріплено на законодавчому рівні.

Значну увагу в цивілізованих країнах приділяють праву неповнолітніх потерпілих на справедливе ставлення.

У кримінальному процесі багатьох країн під час допиту неповнолітнього той часто відчуває так звану «вторинну віктимізацію». Щоб уникнути її, наприклад, у Великій Британії спеціальні співробітники попередньо приводять неповнолітнього потерпілого в судову залу, детально пояснюють йому на місці усі правила судової процедури, психологічно готують його до участі в судовому розгляді, проводять його додому. В США такі функції виконують не тільки працівники служби допомоги потерпілим, але й спеціальні помічники прокурора, які пояснюють неповнолітньому потерпілому ситуацію на всіх стадіях процесу і надають йому не тільки юридичну допомогу, але і психологічну підтримку [6, с 46].

Закон США 1982 року про захист жертв злочинності вимагає від усіх органів юстиції справедливого ставлення до неповнолітнього при збереженні його гідності та конфіденційності. Головними принципами справедливого поводження з неповнолітніми потерпілими в Законі названі: роз'яснення їх прав у кримінальному процесі;

надання інформації про заходи, які можуть бути вчинені правоохоронними органами для їх захисту, а також про затримання та арешт обвинуваченого, його звільнення до розгляду справи в суді, закриття чи про відмову у порушенні кримінальної справи; надання багатосторонньої допомоги, зокрема надання транспорту, бронювання квитків для проїзду на виклики, номерів у готелі та інше [6, с 48].

У цьому ж Законі відзначається, що без взаємодії з потерпілими та свідками система кримінального правосуддя перестає функціонувати.

В поліцейських відділках США створені спеціальні відділи по роботі з неповнолітніми потерпілими. Усі співробітники цих підрозділів - жінки з великим досвідом роботи та навичками психологів. Вони зустрічаються з неповнолітніми одразу ж, як тільки стає відомо про злочин. В них є доступ до усіх документів, і вони можуть кваліфіковано надати неповнолітнім потерпілим необхідну емоційну підтримку, консультації з правових питань, здійснювати іншу допомогу.

За законодавством США неповнолітній потерпілий та його представник мають право в будь-який момент прийти до прокурора, щоб ознайомитися із розслідуванням справи, дізнатися, яке звинувачення висунуто проти винного та висловити своє ставлення до цього. Прокурор, у свою чергу, зобов'язаний надати вичерпні пояснення.

Особлива увага працівників поліції у Великій Британії приділяється методам спілкування з неповнолітніми, потерпілими від сексуального насилля та насилля у сім'ї. Огляд неповнолітніх відбувається у відповідних приватних приміщеннях. Особлива увага приділяється забезпеченню їх безпеки та зменшенню ризику подальшого прояву насилля. В багатьох поліцейських відділеннях діють комп'ютеризовані системи інформування неповнолітніх потерпілих та їх представників про рух розслідування справи.

Таким чином, міжнародні стандарти забезпечення прав неповнолітніх потерпілих включають: надання їм інформації про роль та обсяг прав, що належать неповнолітньому потерпілому; створення необхідних умов для викладу заяв та клопотань на всіх етапах розслідування; надання неповнолітньому потерпілому правової допомоги, забезпечення його безпеки та безпеки членів його родини; попередження невинуватих затримань розслідування злочинів стосовно неповнолітніх.

Аналіз міжнародно-правових актів, зарубіжного законодавства та практики правового захисту неповнолітнього потерпілого показує, що чинне українське законодавство не відповідає

міжнародним стандартам і правилам цієї діяльності: їм не надається необхідна інформація про обсяг встановлених законом прав і рух розгляду їх справи, не забезпечується можливість викладу і розгляду думок неповнолітніх потерпілих та їх представників на стадії досудового розслідування, не гарантується особиста безпека.

Заходи щодо покращення становища неповнолітнього, потерпілого від злочину, не варто

розглядати як протиріччя іншим цілям правосуддя чи обмеження прав обвинувачених. Навпаки, ряд заходів можна застосовувати в інтересах обох сторін: відстрочка виконання вироку і передача на поруки, поєднана з виконанням вимог щодо відшкодування збитків, посередництва та примирення сторін тощо.

Такі дещо завищені стандарти дають кримінальному процесу цілі, яких необхідно досягти.

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. К.: Українська правнича фундація.-1996.
2. Декларація основних принципів правосуддя для держав стосовно злочинів і зловживання владою від 29.11.1985 р. // Законодательство Украины. Компьютерная библиотека 2005 - «Инфодиск».
3. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права від 16.12.1966 р. // Законодательство Украины. Компьютерная библиотека 2005 - «Инфодиск».
4. Конвенція про права дитини: Правове положення непов-

нолітніх в Україні: Збірник нормативних актів / Уклад. Кройтор В. Л., Євко В. Ю. - Харків: Еспада, 2002.

. Рекомендации Европейского Комитета ООН 1985 г., Страсбург, 1985.

. Квашис В. Е., Вавилова Л. В. Зарубежное законодательство и практика защиты жертв преступлений.- М.- 1996.

. Гуценко К. Ф., Головки Л. В. Филимонов Б. А. Уголовный процесс западных государств.- М.: ИДК «Зерцало-М».-2001.

//. Mokrytska

LEGAL PROTECTION OF MINOR VICTIMS UNDER THE NORMS OF INTERNATIONAL LAW

The article is dedicated to the research on issues of legal definition of the notion «victim» and legal status of minor victims. The article also considers the legal mechanism of minor victims protection, determined in the international law acts.